

MOET ER GETWIJFELD WORDEN AAN DE ADEQUAATHEID VAN HET JURIDISCH ONDERWIJS ?

C. DE BUSSCHERE

1. Overzicht.
2. Krachtlijn 1 : de vaardigheid is belangrijker dan de kennis.
3. Krachtlijn 2 : Actuele kennis van de beginselen.
4. Krachtlijn 3 : Niet-strikt-juridische vakken zijn essentieel.
5. Krachtlijn 4 : Een steeds meer toenemende keuzevrijheid.
6. Krachtlijn 5 : Het belang van *hoe het recht zou moeten zijn*.
7. Krachtlijn 6 : Pedagogische-didactische onderlegdheid der docenten.
8. Krachtlijn 7 : Geen kennisoverdracht maar *coaching*.
9. Krachtlijn 8 : Wat denken niet-juristen hieromtrent en welke taken zouden de juristen moeten vervullen ?
10. Krachtlijn 9 : Andere structuren en verhoudingen.
11. Toesting van het Belgische rechtsonderwijs aan deze krachtlijnen.
12. Quid met de niet-geïnteresseerde studenten ?
13. 1e Voorstel : één kandidatuur voor de rechten, economie en sociologie tesamen ?

14. 2e Voorstel : een nieuwe algemeen-vormende faculteit ?
15. Het recht is origineel maar niet geïsoleerd (autonoom).
16. De zin van de filosofische wetenschappen,
17. van de economie,
18. van de sociologie in de rechtsopleiding.
19. Noodzaak aan (facultatieve) interfacultaire seminars ?
20. Maar vooral : overbreekbare band tussen de deeltakken van het recht.
21. Slot

1. Het Nederlandse juridische studenttijdschrift *Ars Aequi* wijdde haar vijfde nummer van de jaargang 1971/72 aan een bezinning over het Nederlandse rechtsonderwijs, naar aanleiding van het congres van de Nederlandse Juristen-Vereniging op 16 en 17 juni 1972 waar dit thema zou behandeld worden. Het is de bedoeling van dit artikel de krachtlijnen weer te geven, die naar voor komen in de artikelenreeks van het *Ars Aequi*nummer. De lezer zal dus kunnen nagaan, in welke mate het vernieuwde Belgische rechtsonderwijs beantwoordt aan de Nederlandse verwachtingen voor een nieuw rechtsonderwijs aldaar.

Daarbij aansluitend wordt besproken, het probleem van de *niet-gemotiveerde* rechtsstudenten, en de plaats in de rechtsopleiding van niet-strikt-juridische wetenschappen.

2. De fundamentele beschouwing in de kwestieuze artikelenreeks kan als volgt samengevat worden : het rechtsonderwijs dient als meest algemene doelstelling te hebben *het juridisch systeem leren gebruiken, leren hanteren. Kennisverwerving is ten opzichte van die doelstelling secundair...* (1) Kortom, **DE METHODE OF DE RECHTSTECHNIEK IS BELANGRIJKER DAN DE HOEVEELHEID MATERIE.**

3. Er is eensgezindheid nopens de stelling dat men een **ACTUELE KENNIS VAN DE BEGINSELEN** moet hebben, en een **VIRTUELE KENNIS VAN DE CONCRETE REGELEN**. Men gaat echter niet akkoord over wat essentieel en wat minder essentieel is, wat tot een verplicht vak moet en wat tot een keuzevak mag behoren.

4. Zeer veel aandacht wordt in Nederland besteed aan de plaats van de **niet-strikt juridische vakken** in de rechtsopleiding, zoals de sociologie, de economie, de filosofie, de psychologie, e.a. Naar voor blijkt te komen dat de gedragswetenschappen de voornaamste plaats moeten innemen onder de niet-strikt juridische wetenschappen. Deze wetenschappen zouden een zeer belangrijk onderdeel vormen van het rechtsonderwijs (2).

5. *Aangezien het wetenschappelijk onderwijs tot doel heeft het scheppen van voorwaarden voor optimale persoonlijkheidsontplooiing (3) dient een ruimte voor keuzevakken te worden gemaakt, een ruimte die met het vorderen van de studie moet*

(1) Aldus **H.F.M. CROMBAG**, geciteerd in **E.M.H. HIRSCH BALLIN**, Criteria voor studievernieuwing, *Ars Aequi*, 1971/72, blz. 215; aldus meent Minister **VAN AGT** dat het groot aantal te kennen arresten tot een minimum dient gereduceerd te worden : «Er zijn natuurlijk enkele arresten van primordiale betekenis die je moet kennen, maar de meeste rechterlijke uitspraken zijn tijdgebonden.», *Ars Aequi*, 1971/72, blz. 220. «Aan de universiteit van Amsterdam loopt dit aantal arresten en dergelijke voor alle verplichte doctoraalexamens en -tentamens tezamen tegen de 700.», *Ars Aequi* 1971/72, blz. 226.

(2) Zie o.m. *Ars Aequi* 1971/72, blz. 220, 233 en 244. Vergelijk : **R. DILLEMANS**, nog maar eens over de hervorming van de rechtsstudies, *Jura Falconis*, 1964/65, blz. 4 e.v. & blz. 19 e.v.

(3) **K. BOEKHOFF**, Voor, over maar zonder de hondjes die achter de worst van meester jagen, *Ars Aequi* 1971/72, blz. 241. Vgl. met bemerking (5.2) op blz. 244.

toenemen. Deze keuzevakken dienen niet slechts binnen de juridische faculteit te liggen.

6. Minister van Agt staat niet alleen wanneer hij voorhoudt dat aan de studenten moet bijgebracht worden, **niet alleen hoe het recht is, maar ook hoe het zou kunnen zijn, of zelfs zou moeten zijn** (4). Vandaar dat een negatieve houding valt te bespeuren tegenover de 'functionele rechtsleer' : *een rechtsvinding van het functionele type staat geen wijziging van het politieke stelsel voor, maar maakt zich dienstbaar aan de status quo !* (5).

7. In de artikelenreeks wordt verder de aandacht gevestigd op wie de studenten het recht aanleert. De volgende tekst schijnt representatief : *de docenten dienen zich in de huidige fase zo goed mogelijk zelf sociaal-wetenschappelijk te oriënteren. Zij moeten verder pedagogisch-didactisch worden (bij)geschoold en periodiek op hun onderwijsbekwaamheden worden beoordeeld, ook door de studenten* (6).

8. De verhouding docent-student wordt prachtig omschreven door van Heugten : *De leerling wordt mondiger, zelfstandiger, de tijd van de leraar wordt te kostbaar. Uitgangspunt moet dus zijn : de leerling doet zoveel mogelijk zelf, het informatieaanbod moet zoveel mogelijk worden geautomatiseerd. De docent komt pas te voorschijn als het gaat om algemene discussie, algemeen overzicht, kritische analyse en het op gang brengen van de begeleidenede creativiteit. De conclusie is voor de universiteit dezelfde als voor de rest van het onderwijs. Voorwaarde is dat de stof op de juiste wijze beschikbaar is. Dat er apparatuur is, dat er geprogrammeerde instructieboeken zijn. Een regering die aan het onderwijs wil bouwen investeert allereerst daarin, en in een verbeterde vorm van allen die doceren. **HUN TAAK MOET NIET MEER ZIJN KENNISOVERDRACHT** (hoe men zich dat tot op heden ook mag hebben voorgesteld) **MAAR COACHING** (7).*

9. Terecht wordt de vraag gesteld of het vruchtbaar is dat bijna uitsluitend juristen beraadslagen over de juridische opleiding (8). Ook wordt terecht gesteld dat de manier en de inhoud van de rechtsopleiding dienen bepaald te worden in functie van het doel van de rechtsopleiding. Over deze doelstelling zijn de auteurs het niet eens. Wel kan men akkoord gaan met de mening van een auteur die voorhoudt dat men niet alleen

(4) Aldus geciteerd in *E.M.H. HIRSCH BALLIN*, a.w. blz. 221.

(5) Aldus *J. VAN SCHELLEN*, geciteerd in *E.M.H. HIRSCH BALLIN* a.w., blz. 224 voetnota 4.

(6) *K. BOEKHOFF*, a.w., blz. 244; zie ook blz. 238, in fine; Wat de «relatieve bekwaamheid der docenten» betreft, zie de aanmerking (3.4.) blz. 235 door *K. BOEKHOFF*, a.w.

(7) *H.P.J.C. VAN HEUGTEN*, Het halve probleem is niet van juridische aard, *Ars Aequi* 1971/72, blz. 252.

(8) *K. BOEKHOFF*, a.w., blz. 229.

rekening moet houden met de taken die de juristen thans vervullen maar ook met de taken die zij in de toekomst zouden moeten vervullen (9).

10. Dit zijn dus, me dunkt, de voornaamste krachtlijnen die de Nederlanders zouden willen zien verwezenlijkt in een vernieuwd rechtsonderwijs. Er zijn er nog : men hoopt op nieuwe structuren binnen de faculteit, op andere methoden, op nauwere contacten met de docenten, kortom op een aanpak die de studenten zou interesseren, motiveren, boeien (10). Er is ook de kritiek op de serene rechtscontinuïteit enz.

11. Het is onze bedoeling nu om het Belgische rechtsonderwijs (11) te toetsen aan deze bovenvermelde krachtlijnen. Me dunkt dat de krachtlijnen, vermeld in de nummers 2 en 3 in grote mate verwezenlijkt zijn in de licenties. Bij vele professoren is de vaardigheid van het hanteren van het wetboek belangrijker dan het van buiten kennen van rechtsregelen. Deze vaardigheid wordt aangeleerd tijdens de colleges en wordt geveerd op de examens. Het valt te betreuren dat nog niet alle professoren overtuigd zijn van deze krachtlijn.

Me dunkt dat de krachtlijnen, vermeld onder de nummers 6, 8 en 9 ook opgaan voor het Belgische rechtsonderwijs. De evaluatie van de docenten (krachtlijn, vermeld onder nummer 7) vormt een te delicate aangelegenheid om het voorwerp uit te maken van een beoordeling. Het is echter voornamelijk de bedoeling te blijven stilstaan bij de krachtlijn, omschreven in nummer 4, nopens de plaats van de niet strikt-juridische vakken in het rechtsonderwijs.

12. De volgende bedenking kan als uitgangspunt genomen worden : *Het is ondoenlijk en het heeft ook weinig zin de juridische studie af te stemmen op de uiteenlopende ambten en baantjes die door de juristen min of meer toevallig worden vervuld of zullen vervuld worden en die steeds minder uitstaande hebben met **DE OORSPRONKELIJKE BESTAANSREDEN VAN DE JURIDISCHE FACULTEIT : EEN OPLEIDING TE VORMEN VOOR HEN DIE ZICH IN HET BIJZONDER BEZIGHouden MET HET OPSTELLEN EN HET TOEPASSEN VAN RECHTSREGELS**. De juridische faculteit wordt in toenemende mate bevolkt door studenten die nooit in een typisch juridisch beroep zullen terechtkomen en dat van de aanvang ook niet beogen. ...Ook zij verdienen een deugdelijke opleiding maar misschien niet de juridische (12).*

Het is inderdaad onloochenbaar dat vele studenten de rechtsfaculteit hebben gekozen, omdat deze, in vergelijking met de andere faculteiten de meest algemeen vormende is en de afgestudeerden, met dit diploma vele kanten uit kunnen. Ook is de rechtsstudie

(9) W.H. VERMEULEN, Commentaar op artikel 'Handel en wandel van de juristen', *Ars Aequi*, 1971/72, blz. 267.

(10) K. BOEKHOFF, a.w., blz. 239. Vgl. het interview met W. VAN GERVEN, in *Balans* 1971/72.

(11) Tenminste het rechtsonderwijs aan de rechtsfaculteit te Leuven.

(12) W.H. VERMEULEN, a.w., blz. 266.

naar verhouding een gemakkelijke studie (13). Het ware echter, me dunkt, onverschoonbaar, dat de rechtsfaculteit, omwille van dit gegeven, zou omgevormd worden tot een algemeen-vormende faculteit, waarin het recht nog het belangrijkste onderdeel zou zijn.

13. In dit kader werden dan ook twee voorstellen beschreven in het Ars Aequinummer. Het volgende wordt voorgesteld : **een tweejarige voorbereidende periode voor rechtswetenschap, sociologie en economie tesamen**, gevolgd door een driejarige eigenlijke juridische studie (14). Welnu, met de vernieuwing van het rechtsonderwijs was het de bedoeling dat de kandidaturen meer in functie van de rechtstudies worden gezien en dat zij een integrerend deel van de rechtsfaculteit uitmaken (15). Hierbij twee beschouwingen : de late aanvang van de eigenlijke (technische) rechtstudie vormt onbetwistbaar mede de oorzaak van de talrijke uitstellingen naar de tweede zitting en zelfs van de bisjaren in de eerste licentie rechten. Dit Nederlandse voorstel, gerealiseerd in België, zou dus tot voordeel hebben dat, indien men niet slaagt in de eerste licentie rechten, men onmiddellijk (d.w.z. zonder de kandidaturen eerst te moeten volgen) de 1e licentie van de economische of van de sociale wetenschappen zou kunnen aanvatten. Zonder de invoering van dit Nederlandse voorstel zou men het bovenvermelde fatale gevolg kunnen vermijden door de studenten reeds in de kandidaturen te confronteren met het recht dat zich niet beperkt tot de beginselen.

14. Het tweede (zeer aantrekkelijke) voorstel houdt in dat **naast de rechtstudie een algemeen vormend programma (met een juridische variant) zou staan, de laatste opleiding als alternatief ten behoeve van die studenten die thans met weinig interesse aan onze faculteit studeren, en wier voornaamste doel het behalen van de meesterstitel schijnt te zijn, omdat dit in de maatschappij zo vele poorten opent** (16). Het geestelijk absentisme viert dus niet alleen in België hoogtij...

15. Met deze voorafgaande aanmerking werd geenszins bedoeld dat de economische, sociale, gedrags- en andere wetenschappen dienen geweerd te worden uit de rechtstudie; wel integendeel zoals hierna zal gepoogd worden aan te tonen. Het bovenvermelde strekte er toe te benadrukken dat deze wetenschappen in de rechtstudie **ALTIJD** in hun relatie met het recht worden gezien. De jurist bestudeert en benadert de economische verschijnselen, de sociale verschijnselen, de gedragingen en wat weet ik meer, op een andere wijze dan de economist en de socioloog en de psycholoog.

(13) W.H. VERMEULEN, a.w., blz. 262.

(14) Aldus het voorstel, geformuleerd in het preadvies van **KOOPMANS T.**, geciteerd in *E.M.H. HIRSCH BALLIN*, a.w., blz. 216.

(15) **R. DILLEMANS**, a.w., blz. 4.

(16) Aldus het voorstel, geformuleerd in het preadvies van **P. NELEMAN**, geciteerd in *E.M.H. HIRSCH BALLIN*, a.w., blz. 216.

Het recht is dus origineel, maar niet geïsoleerd :

de jurist werkt juridische technieken en beslissingen uit voor economische en sociale verschijnselen en houdt rekening met de economische en sociale implicaties. Hij dient dus een minimale kennis te hebben van de niet-strikt juridische wetenschappen ten einde in staat te zijn, met behulp van gespecialiseerden in deze niet-strikt juridische wetenschappen een gefundeerd voorstel te doen of een verantwoorde beslissing te nemen. **Men kan dus geen goed jurist zijn, of beter, worden zonder een elementaire kennis van de economische, sociale, psychologische, antropologische e.a. wetenschappen** (17). De jurist kan de feiten geen recht aandoen, kan de feiten niet tot hun recht laten komen, indien hij geen rekening houdt met de gevolgen van zijn beslissing of voorstel tot een beslissing. Verder dient de jurist (en voornamelijk de rechter) zich bewust te zijn dat zijn beslissing *in wezen een politieke beslissing is* (18). Dit is vooral het geval wanneer hij voor een concrete toestand staat en de afweging van de belangen van een waarde-oordeel afhangen (19).

16. Analyseren we nu even de zin van de niet-strikt juridische wetenschappen in de rechtsopleiding. De Nederlandse en Belgische auteurs aanvaarden terecht als vanzelfsprekend de studie van de filosofische wetenschappen (20). De **metafysika** wordt gezien als de basis voor de andere te studeren filosofische wetenschappen als de logica, de epistemologie, de moraal, de wijsgerige antropologie en de wijsgerige psychologie, het natuurrecht en de wijbegeerte van het recht. De openingsrede van Prof. Van Hecke over *De plaats van het recht in de samenleving* (21) toont aan hoe de **wijsbegeerte** de verklaring biedt voor de 'Westerse' samenleving, beheerd door het recht, voor de rechtloze opvatting van de samenleving in de leer van Confucius die de Oosterse samenleving beheerst, voor de verachting van de anarchisten en de marxisten voor het recht. *Het recht is een minimum aan ethiek* (22) : de relatie recht-moraal is onloochenbaar. Het eigenlijke **natuurrecht** omvat alleen zeer elementaire normen (23). De studie van het natuurrecht blijkt onmisbaar : niet alleen bij de opstelling van het Burgerlijk wetboek werd vaak beroep gedaan op het natuurrecht (24) maar ook nu nog wordt het natuurrecht als argument gebruikt bij vele

(17) Vgl. voor België, R. DILLEMANS, a.w., blz. 7 e.v.

(18) Zie W. VAN GERVEN in het aangehaalde interview.

(19) A. JACQUEMIN, Economisch recht, dienaar van de economie ?, in de bundel *Economisch en financieel recht vandaag* o.l.v. G. SCHRANS en J. GROOTAERT, uitgeg. bij Gakko, Gent 1972, blz. 472.

(20) Zie voor Nederland bijv. E.M.H. HIRSCH BALLIN, a.w., blz. 225 en 227; zie voor België bijv. R. DILLEMANS, a.w., blz. 8 in fine.

(21) G. VAN HECKE, De plaats van het recht in de samenleving, R.W. 1970/71 kol. 681.

(22) Idem, lol. 686.

(23) E.M.H. HIRSCH BALLIN, a.w., blz. 222 en 223, citerende W.J.A.J. Duynstee.

(24) Aldus bijv. bij de totstandkoming van de artikelen 913 en 919 B.W. : «Cette égalité entre enfants est un droit de la nature elle-même...» en «Il faut, en effet, considérer que l'ordre conforme à la nature...» aldus de voorbereidende werken, geciteerd in 'Giften aan kinderen, met vrijstelling van inbreng, artikel 919 van het B.W.', door A. DUA, R.W. 1971/72, kol. 1569 e.v.

(niet-zuiver) juridische aangelegenheden zoals bijv. abortus, homofilie, (on-) verbreekbaarheid van het huwelijk, de houding tegenover natuurlijke, overspelige en bloedschennige kinderen enz. (25). Uiteindelijk is er nog de **wijsbegeerte van het recht** die poogt het recht te funderen, de mens te motiveren waarom hij het recht moet naleven. J.J.M. Van der Ven met zijn werk «Existentie en recht», maar voornamelijk Luypen W. met zijn bijdrage over Fenomenologie van het recht in zijn werk Existentiële fenomenologie, zal wel iedereen overtuigen.

17. Zeer eminente juristen hebben gewezen op de correlatie tussen het recht en de **economie** (26). *De ondergeschiktheid van het recht aan de economie is niet enkel een nachtmerrie die enkele lichtgeraakte civilisten periodiek zou teisteren : zij is veeleer een gevestigd fenomeen dat door de rechtsleer aanvaard wordt en tevens door onze huidige industriële samenleving wordt belichaamd* (27), aldus Prof. A. Jacquemin. Me dunkt dat men het niet ongenueanceerd eens kan zijn met deze stelling : het is niet zo dat het recht **ondergeschikt** is aan de economie; beter ware te spreken van de **wederzijdse beïnvloeding** van de rechtsorde en van de economische orde : de economische verschijnselen dicteren of determineren niet de rechtsregel : het economische recht (kwalitatieve benadering) beoogt een confrontatie van de vereisten van de economische doelmatigheid en van de diverse waarden die in de rechtsorde tot uitdrukking komen (28). Kortom, de rechtsnorm die een economische aangelegenheid regelt, is het resultaat van een waardeoordeel, waarbij niet alleen de economische, maar ook de sociale, politieke, ethische e.a. waarden worden afgewogen. Het arrest van het Hof van Beroep van Parijs van 22 mei 1965 (het Fruehauf geval) en het vonnis van de rechtbank van koophandel van Antwerpen dd. 17 juli 1958 zijn voorbeelden van het feit dat de rechter ook (en in casu voornamelijk !) zijn aandacht wijdt aan de 'politieke' en sociale belangen (29). Het besluit is dat het recht geen meer of minder waardevolle wetenschap is dan de economie, het is een andere wetenschap.

(25) Wat privaatrechtelijke aangelegenheden betreft, zie bijv. **P. VAN EECKHAUT**, Recht in een averechtse maatschappij, R.W. 1970/71, kol. 729; wat publiekrechtelijke aangelegenheden betreft, zie bijv. **J. VAN DEN BROECKE**, de actualiteit van Montesquieu, R.W. 1970/71, kol. 441.

(25) **J.J.M. VAN DER VEN**, Existentie en Recht, Schets van een antropologische rechtsbeschouwing, in de reeks Filosofie en Cultuur, nr. 6, Antwerpen 1966; **W. LUYPEN**, Existentiële fenomenologie, Utrecht 1959, waarvan Hoofdstuk III handelt over de fenomenologie van de Intersubjectiviteit. De zesde paragraaf is gewijd aan de fenomenologie van het recht. Het gaat hier om een meesterlijke bijdrage.

(26) Aldus **P. DE VROEDE**, Aspecten van het overheidsbeleid inzake prijzen, R.W. 1971/72, kol. 593, nr. 1; **G. SCHRANS**, Overzicht van het economisch en financieel recht, in de aangehaalde bundel, blz. 12 e.v.; **G. SCHRANS**, Juridische problematiek van de aanwending van research in de onderneming, R.W. 1971/72, kol. 1826, nr. 27.

(27) **A. JACQUEMIN**, a.w., blz. 467.

(28) **G. SCHRANS**, Overzicht van het economisch en financieel recht, in de reeds aangehaalde bundel, blz. 12.

(29) Zie de bespreking van het Fruehauf arrest in **JACQUEMIN A.**, a.w., blz. 470; Hrb. Antwerpen, 17 juli 1958, R.C.J. B. 1959, blz. 359 e.v., met noot **A. DE BERSAQUES**.

18. De sociologie heeft op zijn minst een tweevoudige taak t.a.v. het recht. De sociologie en de economie moeten de positieve gegevens bieden, mede op grond waarvan de jurist zijn beslissingen neemt (30). Prof. L. Huyse ziet (daarenboven) *de sociologie in de rechtsopleiding als een kans om het al te rechtlijnige in het strikt juridisch denken ietwat te relativieren* (31). De sociologie informeert de jurist en relateert de (zo vele) postulaten van de jurist. Het is de verdienste van o.m. Prof. J. Van Houtte van gewezen te hebben op het object, de taak, de verwezenlijkingen, de ambities en de beperkingen van de rechtssociologie (32). De rechtssociologie informeert de jurist, heeft een normerende taak en biedt, samen met andere wetenschappen, een verklaring voor het recht.

19. Het feit dat de rechtstudenten vertrouwd moeten zijn met (een minimum -kennis van) niet strikt juridische wetenschappen, heeft voor gevolg dat de rechtsfaculteit niet geïsoleerd mag zijn, op samenwerking en confrontatie moet uitzijn met de faculteiten van de economische, sociale, politieke en andere wetenschappen. Aldus zouden verschillende seminaries interfacultair dienen te zijn. Zou er geen wederzijdse verrijking zijn, wanneer onderwerpen als de mededinging, de handelspraktijken, de persvrijheid, de abortus enz., op eenzelfde seminarie door studenten van verscheiden faculteiten zouden behandeld worden. Deze mogelijkheid zou tenminste moeten ontstaan voor ja, de meeste van de seminaries. Ook zou tijdens de colleges, en eventueel op de examens veel aandacht dienen besteed te worden aan de verscheidene implicaties van de rechtsregels. Hebben de feiten bij de rechtsvinding immers niet de voornaamste plaats ?

20. Er bestaat niet alleen nood aan samenwerking tussen de verschillende faculteiten met elk hun eigen object en methode, een hechtere band dient ook gelegd te worden tussen de verscheidene deeltakken van het recht. Prof. G. Schrans geeft een zeer goed voorbeeld : bij de oprichting van de onderneming dient men rekening te houden met het vennootschappenrecht, het handelsrecht, het fiscaal recht, het financieel recht, de nijverheidswetgeving, het arbeidsrecht, het europees economisch recht, het burgerlijk recht, enz. (33). In de colleges, in de seminaries, kortom in de ganse rechtsopleiding dient de onverbreekelijke band tussen de verschillende deeltakken benadrukt te worden door de feiten steeds vanuit al deze deelgebieden te benaderen.

(30) Bijv. E.M.H. HIRSCH BALLIN, a.w., blz. 223.

(31) Interview gepubliceerd in Balans 1971/72, nr. 8, blz. 1.

(32) J. VAN HOUTTE, Rechtssociologie; object, taak en verwezenlijkingen, in T.P.R. 1964, blz. 551 e.v.; J. VAN HOUTTE en J. DIERICKX, De rechtssociologie : haar ambities en beperkingen, T.P.R. 1970, blz. 419 e.v.

(33) G. SCHRANS, Overzicht van het economisch en financieel recht, in de reeds aangehaalde bundel, blz. 9.

21. Deze krachtlijnen en beschouwingen zijn niet nieuw. Zij worden echter steeds herhaald omdat vele van hen nog dienen (verder) verwezenlijkt te worden. Het had zin dit te schrijven : uiteindelijk gaat het om het Recht, waarin wij opgeleid worden (34), dat wij later zullen mogen beoefenen, waaraan wij tenslotte ons leven besteden.

(34) Bij het verlaten van de rechtsfaculteit is deze opleiding verre van beëindigd : «Het diploma van licentiaat in de rechten - zo verklaarde deze rechtsgeleerde (MERLIN) - getuigt er slechts van dat de houder van dit diploma de nodige **voorbereiding** genoten heeft om de studie van de eigenlijke rechten met vrucht te **kunnen aanvangen.**» aldus Procureur-generaal **J. MATTHIJS** in zijn rede *De toekomst van de magistratuur op een keerpunt*, R.W. 1970/71, kol. 102 in fine.